

3. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посіб. авт.-уклад.: О. Пометун, Л. Пироженко. - К.: АПН.; 2002. - 136 с.
4. Козаченко О. М., Гармаш А. С. Роль методичної роботи в підвищенні рівня професійної підготовки викладача // Організація навчально-виховного процесу: наук.-метод. зб. / ред. кол.: М. П. Хоменко, Т.П. Дудник, Н. Г. Лихогод та ін. К.: НМЦВО, 2009. Вип. 15. – 341 с.
5. Осипенко С.І. Поради викладачу навчально-методичного центру цивільного захисту: методичний посібник / С. І. Осипенко. – К., 2018. – 136 с.
6. Використання інтерактивних методів навчання [Електронний ресурс] / О. М. Ковальова, Н.А. Сафаргаліна-Корнілова, Н.М. Герасимчук, О.А. Кочубей. – 2016.
7. Ольга Пашко. Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи: посібник – Львів – Київ – Торонто, 2013. – 105 с.

Чікаліна Т.М., науковий співробітник Науково-методичного центру навчальних закладів сфери цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

В останні роки в Україні відбуваються процеси створення, розширення і поглиблення громадянського суспільства, правової держави. Наблизити перспективу зрілого стану громадянського суспільства можливо лише зміцнивши його «соціальний капітал», забезпечивши розвиток знань та вмінь громадян для утвердження нового суспільства та успішної самореалізації в ньому, тобто питання громадянської освіти. За таких обставин вагомої значущості набуває процес формування громадянської компетентності у майбутніх фахівців цивільної безпеки.

Із прийняттям нового Закону України «Про освіту» [1] поняття громадянської освіти отримало нормативне визначення. Закон визначає, що держава зобов'язана створити умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина. Верховенство права, свобода та громадянська/демократична політична культура – це одні з основних принципів освіти в Україні. Вказаний закон визначає ключові компетентності, що відповідають меті та принципам освіти і необхідні кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності. Серед них «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добро-

буту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей».

Виведенню громадянського виховання на новий якісний рівень, ефективному співробітництву між системою освіти, науковими установами та органами державної влади сприяють ухвалені державні документи, які визначають стратегічну спрямованість у громадянському і національно-патріотичному вихованні молоді до 2020 р.: «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки», затверджена Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580/2015 [2]; «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки [3], затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016; «Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 рр.» [4], затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 148. Стратегічні завдання передбачають заходи щодо покращення громадянської освіти, зосереджуючись на захисті прав та виявленні інтересів громадян через демократії участі. З огляду на важливість зазначеної проблематики в Україні була розроблена та схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. N 710-р «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» [5].

Автори Концепції наголошують, що метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, життя своєї громади та суспільства.

Також громадянська освіта має формувати розуміння і повагу до прав та свобод людини, розвивати громадянську відповідальність за суспільно-політичні процеси, розвивати критичне мислення та медіаграмотність, впроваджувати ідеї інклюзії та соціального включення, а також формувати активну життєву позицію, здатність поширювати і застосовувати практики громадських ініціатив.

Таке трактування громадянської компетентності пов'язане з поняттям компетентнісного підходу в освіті, коли основний наголос робиться не просто на отриманні певної суми знань і вмінь, а й на формуванні системного набору компетентностей. Застосування компетентнісного підходу щодо громадянської освіти передбачає, що громадянська компетентність разом із громадянськими цінностями та досвідом громадянських дій повинна становити один із найважливіших результатів громадянського виховання.

Система громадянської освіти охоплює всі складники освіти, рівні та ступені освіти, стандарти освіти, заклади освіти, органи управління у сфері освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними.

Зміст громадянської освіти визначається як суспільними потребами, вимогами соціальних і державних інституцій, так і інтересами особистості, її

ставленням до суспільних проблем і готовністю брати участь у їхньому розв'язанні.

Умови для здобуття громадянської освіти залежать від засад політики у сфері освіти та рівня їх реального впровадження у діяльність закладу освіти. Компетентності формуються як результат засвоєних знань і вироблених на їх підґрунті практичних вмінь. Європейські інституції вже давно визначили базовий зміст громадянської компетентності та знання, необхідні для її формування. Європейські інституції також розробили низку рекомендацій з детальним описом громадянських і соціальних знань і вмінь.

Освітня модель, що передбачає розвиток демократичних цінностей, поведінкових настанов, практичних навичок, знань, оволодіння якими дає змогу кожній особистості дієво долучатися до демократії, використовує компоненти, задекларовані Рамкою компетентностей для культури демократії Ради Європи, такі як:

- цінності: повага людської гідності й дотримання прав людини; повага культурної багатоманітності; утвердження демократії, справедливості, рівноправності та верховенства права;
- поведінкові установки: відкритість щодо інших культур, світогляду і звичаїв; повага; громадянська самосвідомість; почуття відповідальності; почуття власної значущості; стійкість перед невизначеністю;
- практичні навички: здатність до самоосвіти; вміння аналітичного і критичного мислення; вміння слухати; спостережливість; співпереживання; гнучкість і адаптація; комунікабельність; лінгвістичні здатності; вміння спілкуватися різними мовами; готовність до співпраці; здатність розв'язувати конфлікти;
- знання та їхнє критичне осмислення: самопізнання і критична самооцінка; знання і критичне осмислення мовних стилів у спілкуванні; пізнання світу та його критичне осмислення [6].

Зважаючи на те, що ці компетентності необхідні випускникам закладів вищої освіти вже сьогодні, а їх зміст визначений у рекомендаціях європейських інститутів, можна уже зараз починати запроваджувати громадянську освіту та поступово вдосконалювати її зміст.

Зростання обсягу і складності завдань, покладених на Державну службу України з надзвичайних ситуацій, пов'язане з ліквідуванням постійно виникаючих надзвичайних ситуацій, що загрожують життю та здоров'ю людей, завдають значних матеріальних збитків. Важливо зазначити, що упродовж 2017 року в Україні було зареєстровано 166 надзвичайні ситуації. Внаслідок цих надзвичайних ситуацій загинуло 172 особи (з них 29 дітей) та постраждало 892 особи (з них 417 дітей) [7].

Однією з найважливіших складових забезпечення ефективного виконання завдань щодо запобігання та ліквідації проявів надзвичайних ситуацій

техногенного та природного характеру, захисту населення і територій від їх негативного впливу є підготовка майбутніх фахівців цивільної безпеки, не лише як професіоналів, але і як громадян зі шляхетними особистісними якостями і рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками і поведінкою, спрямованими на саморозвиток особистості й розвиток демократичного суспільства, що в комплексі забезпечує можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатними й захищеними, відповідальними за безпеку своєї країни. Реалізувати свої професійні знання, навички та уміння для надання допомоги постраждалим, захисту територій та навколишнього природного середовища можна через громадянське бачення світу, через оцінку всього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі й відповідальності.

Громадянська компетентність майбутнього фахівця цивільної безпеки є складним, інтегрованим утворенням у цілісній структурі особистості фахівця, складовою його професійної культури та професійної компетентності; результатом оволодіння професією; загальною категорією, що уособлює розвиток громадянськості як особистісної якості, що визначає громадянську й життєву позицію, соціальну зрілість і суспільно корисну діяльність особистості та готовність до ефективного розв'язання нею завдань цивільної безпеки у процесі професійної діяльності на основі сформованих знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, професійно важливих якостей і здібностей.

Враховуючи зазначене, формування громадянської компетентності в майбутніх фахівців цивільної безпеки слід розглядати як складову їхнього професійного становлення, а положення компетентнісного підходу – як теоретичну основну їхньої громадянської освіти.

За переконанням українських провідних науковців сфери безпеки, серед найбільш проблемних питань функціонування вітчизняної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації особового складу служби цивільного захисту в сучасних умовах невід'ємною умовою підвищення ефективності навчального процесу у закладах вищої освіти сектору безпеки є вдосконалення системи патріотичного виховання, спрямованого на формування у майбутніх фахівців цивільної безпеки професійно значущих морально-етичних, фізичних і психологічних якостей та громадянської самосвідомості, необхідних для ефективного виконання службових завдань.

Із цією метою вважається за необхідне розроблення та впровадження у закладах освіти зі специфічними умовами навчання єдиної для всіх учасників навчально-виховного процесу системи патріотичного виховання, яка б мала державницьку та професійну спрямованість і ґрунтувалася на історичній й культурній спадщині Українського народу, кращих традиціях органів державної безпеки, конкретних прикладах відданого служіння інтересам держави та сумлінного виконання службових обов'язків [8].

З точки зору закладів вищої освіти цивільного захисту більш важливими загальними компетентностями для фахівців цивільної безпеки повинні стати:

- здатність орієнтуватися у вирії світоглядних позицій та приймати вірні й виважені рішення;
- наявність високої правової культури, поваги до законів і норм співжиття у суспільстві, мужність, патріотизм, відчуття власної громадянської відповідальності за участь у розв'язанні завдань розбудови, управління та захисту держави, зміцнення її міжнародного авторитету;
- здатність розвивати почуття любові до власного народу, шанобливого ставлення до його історії й культури, мови та традицій, утверджувати національну гідність та самоповагу;
- виховання поваги до демократичних громадянських цінностей та морально-етичних норм поведінки;
- здатність розвивати комунікативну спроможність у сферах професійного та загальнопобутового спілкування.

На погляд практичних працівників служби цивільного захисту (роботодавців), крім вибраних з переліку проекту TUNING загальних компетентностей для фахівців цивільної безпеки, до найважливіших слід також віднести: «здатність виявляти, формувати та вирішувати проблеми» та «здатність нести відповідальність за наслідки прийнятих рішень» [9].

Нами виділені особливості формування громадянської компетентності майбутніх фахівців цивільної безпеки, які сформульовані наступними положеннями:

- перша особливість характеризує правову обумовленість процесу формування громадянської компетентності в закладах вищої освіти цивільного захисту. Правова домінанта у формуванні громадянської компетентності виявляє цільову спрямованість освітнього процесу закладів вищої освіти цивільного захисту, всієї системи службової діяльності на становлення правового аспекту даного особистісного феномена майбутнього фахівця цивільної безпеки, що сприяє розвитку таких якостей як законність і легітимність їх дій і вчинків;
- друга особливість виявляє специфіку освітнього середовища закладів вищої освіти цивільного захисту, в якій здійснюється цілеспрямований процес становлення феномену – пріоритетність суб'єкт-об'єктних субординаційних відносин, жорстка регламентація навчально-виховного процесу і всього укладу життя, специфіка служби, постійний дефіцит часу, особливості побуту тощо – що, з одного боку, сприяє його розвитку, а з іншого – не активізує демократичний, суб'єкт-суб'єктний початок цього процесу;

➤ третя особливість визначається ускладненням професійної діяльності майбутніх фахівців цивільної безпеки в сучасних умовах, що необхідно враховувати в навчально-виховному процесі закладів вищої освіти цивільного захисту, і, зокрема, при його спрямованості на становлення і розвиток громадянських позицій і характеристик майбутніх фахівців цивільної безпеки.

Внаслідок систематизації та узагальнення запропонованих з переліку проекту TUNING загальних компетентностей, для бакалаврів цивільної безпеки найважливішими стали:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово;
- здатність спілкуватися іноземною мовою;
- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;
- навички міжособистісної взаємодії;
- здатність працювати як у команді, так і автономно;
- навички здійснення безпечної діяльності;
- прагнення до збереження навколишнього середовища.

У проектах стандартів вищої освіти спеціальності 261 «Цивільна безпека» та 263 «Пожежна безпека» для формування громадянської компетентності у майбутніх фахівців цивільної безпеки, поряд із загальними компетенціями, за проектом TUNING було сформульовано наступні громадянські знання і вміння:

➤ здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;

➤ здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності й досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Пріоритетність загальних компетентностей базується на певних принципах та має ієрархію залежно від процесів, які відбуваються в суспільстві та державі. Під час взаємодії маємо враховувати, що вони основані на якостях особистості й виявляються в певних способах поведінки, які спираються на психологічні функції здобувача освіти, мають широкий практичний контекст та є достатньо універсальними. У процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії маєть-

ся на увазі, що диференціювання освіти зорієнтовується на конкретні навчальні досягнення, рівень сформованості яких дає змогу функціонувати в навчальному і життєвому середовищах, що сприяє оволодінню соціальним досвідом на етапах вікового розвитку, навичками життя й трудової діяльності у межах регіонального соціально-економічного середовища.

У результаті описані компетентності стали контрольними параметрами для розроблення освітніх програм, не обмежуючи дії їх розробників.

Закон України «Про вищу освіту» [10] передбачає автономію закладів вищої освіти щодо розроблення освітніх програм за спеціальностями. Сьогодні заклади вищої освіти цивільного захисту працюють над удосконаленням освітніх програм для здобувачів, з урахуванням необхідних компетентностей, спираючись на визначення змісту результатів навчання, що містяться у проєктах стандартів вищої освіти спеціальності 261 «Цивільна безпека» та 263 «Пожежна безпека».

На сьогодні загальновизнаний зразок громадянського виховання, що будується на принципово новій основі, як багаторівневий і багатопозиційний зразок-орієнтир, створити ще не вдалося. У зв'язку з цим постає питання про роль навчальних дисциплін (компонентів освітньої програми) у громадянській освіті.

Слід звернути увагу на той факт, що завдання створення умов для становлення громадянської компетентності в майбутніх фахівців цивільної безпеки не може бути вирішене лише засобами «традиційної освіти» (йдеться про загальні компоненти освітньої програми), оскільки громадянська компетентність базується на цілому комплексі компетентностей. Досить вагому роль у цьому процесі відіграють інші освітні компоненти (нова ідеологія; новий зміст освіти; відповідна організація навчально-виховного процесу; новий спосіб взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу).

Сутність громадянської компетентності та зміст результатів навчання у стандарті освіти визначено достатньо чітко. На його основі можна складати та впроваджувати у навчальний процес програми «громадянознавчих дисциплін» і «громадянознавчих» блоків у рамках інших компонентів освітньої програми; активізувати роботи у напрямку створення дієвої системи самоврядування.

Однак просто додавати нові дисципліни, на наш погляд, недоцільно через вже існуючу перевантаженість. Тож виникає потреба у ревізії змісту навчального матеріалу усіх дисциплін з точки зору корисності знань і вмінь для людини XXI століття. Результатом такої ревізії може стати скорочення часу на викладання деяких дисциплін, коригування або заміна окремих блоків навчального матеріалу.

Навчальні дисципліни забезпечують необхідні теоретичні знання. Практики, передусім, участь у роботі органів самоврядування здобувачів освіти, сприяють виробленню необхідних вмінь, дають корисний досвід.

Сучасна структура системи підготовки фахівців цивільної безпеки містить певні можливості формування громадянської компетентності. Освітніми програмами передбачено вивчення низки «культурологічних» навчальних дисциплін і дисциплін, що висвітлюють питання української державності.

Для вдосконалення роботи з формування громадянської компетентності майбутніх фахівців цивільної безпеки під час вивчення навчальних дисциплін, зокрема із загальних компонентів освітньої програми, у навчально-виховному процесі необхідно:

- по-перше, посилити громадянську проблематику у змісті дисциплін;
- по-друге, раціонально поєднати пояснювально-репродуктивні та проблемні, інтерактивні й дослідницькі методи, які дозволяють розвивати критичне мислення здобувачів і задіювати їх у різних видах самостійної пізнавальної діяльності;
- по-третє, налагодити суб'єкт-суб'єктну взаємодію в системі «викладач–здобувач» через організацію спеціальної наукової й методичної підготовки викладачів до роботи з формування громадянської компетентності майбутніх фахівців цивільної безпеки;
- по-четверте, активізувати громадянське самовдосконалення майбутніх фахівців цивільної безпеки через організацію їхньої громадянської самоосвіти та самовиховання.

Отже, перед освітою постають завдання оновлення виховного змісту, впровадження інноваційних форм, методів та особистісно орієнтованих виховних технологій, що забезпечуватимуть досягнення якісних результатів у формуванні майбутнього фахівця цивільної безпеки як громадянина і патріота.

Мета і завдання громадянської освіти реалізуються під час засвоєння всіх дисциплін, серед яких особливу вагу мають загальні компоненти освітньої програми. Вони формують у майбутніх фахівців цивільної безпеки уявлення про суспільство і безпосередньо спрямовані на становлення громадянських компетентностей. У вищій школі це основа громадянської освіти, що здійснюється в межах навчального процесу. Водночас загальні компоненти освітньої програми повинні бути тісно пов'язані як із професійними компонентами освітньої програми, так і з позанавчальною діяльністю здобувачів. Тому лекційне заняття чи виховний захід можуть стати полем демократизаційних процесів або аналізу досвіду громадянських дій і поведінки.

Не менш важливим є й питання про роль у становленні системи громадянської освіти самих закладів освіти, функціонування яких повинно базуватися на демократичних засадах. Громадянську освіту можна розглядати як своєрідний соціальний проект для всього закладу вищої освіти. Демократичний уклад, що є моделлю відкритого громадянського суспільства, в сукупно-

сті з позанавчальною діяльністю є необхідною умовою формування громадянської компетентності, набуття здобувачами досвіду демократичної поведінки й активної громадянської позиції. Особлива місія з формування в них громадянської компетентності належить викладачам, адже від їхніх громадянських і професійних якостей буде залежати рівень громадянської освіти в закладі освіти.

Також впровадження компетентнісного підходу потребує розробки кардинально нової системи оцінювання. Адже рівень громадянської компетентності не можна оцінити за допомогою традиційних методів чи тестових технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про освіту». Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380).
2. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: затв. указом Президента України від 13.10.2015 р. № 580/2015. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/580/2015.
3. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: затв. указом Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. Режим доступу zakon.rada.gov.ua/go/68/2016.
4. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 рр.: затв. постановою КМУ від 18.02.2016 р. № 148. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/148-2016-п.
5. Електронний ресурс. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/.../mon-proponuye-do-gromadskogo-ob>.
6. Електронний ресурс. Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Council of Europe, 2016. Available at: <https://rm.coe.int/16806ccc07>.
7. Електронний ресурс. Інформаційно-аналітична довідка про виникнення надзвичайних ситуацій в Україні у 2017 році. Режим доступу: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Dovidka-za-kvartal/72899.html>.
8. Система підготовки кадрів для сил безпеки України: проблеми та перспективи розвитку: аналітична доп. / С.В. Сьомін, О.О. Резнікова; за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2016. – 50 с.
9. Аналітичний звіт за результатами опитування роботодавців (проект). Режим доступу: <http://qantus.osenu.org.ua/>.
10. Про вищу освіту: затв. законом України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1556-18 (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004).